

PANDEMIJA KORONAVIRUSNE BOLEZNI IN PROCESI OMEJEVANJA NA HRVAŠKEM IN V SRBIJI

Kratki znanstveni prispevek | 1.03

Datum prejema: 12. 9. 2020

Izveček: V besedilu piševa o dinamikah sprememb in prepustnosti meja v obdobju prvega zaprtja med marcem in majem 2020 na Hrvaškem in v Srbiji. V obravnavanem obdobju se je procese omejevanja, ki so jih države uveljavljale za nadzor nad gibanjem in omejevanjem stikov v javnih politikah in diskurzih, začelo razumeti kot nujne ukrepe za preprečevanje širjenja okužbe. Namen besedila je pokazati, kako lahko procesi omejevanja ustvarjajo nova družbena in politična razmerja in fizične realnosti.

Ključne besede: covid-19, zaprtje, migracije, omejevanje

Abstract: The article traces the dynamics of transformation and porosity of borders in the period of the initial Covid-19 lockdown from March to May 2020 in Croatia and Serbia, when the bordering processes, manifested in state-governed activities to enforce mobility control and societal exclusion, got prominence in public policy and discourse as the necessary means to prevent the spread of the virus. The aim of the article is to shed light on the ability of bordering processes to generate new social and political relations and physical realities.

Keywords: Covid-19, lockdown, migration, bordering

Po prvih kritičnih odzivih na širjenje koronavirusne bolezni se je zdelo, da je bila ta pandemija precedenčni primer hitrega in radikalnega družbenega odziva (Caduff 2020). Prvotni odziv na novi virus je bil radikalen v številnih kontekstih, tudi v srbskem in hrvaškem. Spodbudil je mnogo sprememb na različnih družbenih področjih in v praksah, še posebej na področju meja, omejevanja in (ob)mejnih režimov. Kot prikaževa v prispevku, te spremembe niso tako pogosto ustvarjale popolnoma novih meja, ampak so zahtevale prilagoditve v poudarjanju in prikazovanju obstoječih meja, ki naj bi ločevale.

Za obravnavo teh sprememb in spremenljivosti meja na splošno uporabljava termin modalnost. S tem pojmom, izposojenem iz jezikoslovja (Winter in Gärdenfors 1995; Swanson 2008), želiva poudariti večpomenskost, množičnost stališč pa tudi interaktivnost, pozicijskost in situacijskost procesov omejevanja ter ustvarjanja in dekonstrukcije meja. Poudariti želiva, da meje ne nastajajo zgolj z družbenopolitičnimi procesi izključevanja, temveč ustvarjajo tudi nova družbena in politična razmerja ter fizične realnosti.

S pojavom pandemije koronavirusne bolezni so različne meje začele prevzemati vlogo državnih meja. Tako v Srbiji kot na Hrvaškem so jih vzpostavljali in ukinjali na različnih ravneh. Z zaprtjem in uvedbo radikalnih omejitev gibanja prebivalcev je na primer prečkanje notranjih meja, denimo meja med občinami in regijami na Hrvaškem,¹ v Srbiji pa celo gibanje izven dovoljene razdalje od naslova prebivalci-

šča, postalo podobno prečkanju državnih meja. Za prehod je bilo treba dokazati, da je prečkanje upravičeno ali celo dovoljeno z uradnim potrdilom.² V Srbiji je prisotnost oborožene vojske na ulicah, pred bolnišnicami, poštami itd. postala nekaj običajnega.³ Ravno ta vseprisotna in, še pomembneje, vsezaznavna militarizacija javnih prostorov je postala pokazatelj izrednega stanja in okoliščin.

V okviru strogih protikoronskih ukrepov in omejitev je bilo razlikovanje med »zdravimi« in »bolnimi« (kar niso bili samo tisti s potrjeno diagnozo koronavirusne bolezni, temveč vsi z najpogostejšimi simptomi te bolezni) osnovna družbena ločnica. Nacionalnost, poklic in družbeni razred so bili zlit v jedro te delitve, ki je nazadnje ustvarjala ogrožene »nas« in nevarne »druge«. Kljub navideznemu osredinjanju na okužene proti domnevno zdravim se je tako v ozadju pospeševalo utrjevanje družbenih privilegijev in asimetrij znotraj držav in na njihovih mejah. *Kriza* (New Keywords Collective 2016) je prepad med razredi prignala do ravni karikature. Medtem ko so na »praznih« cestah brezdomci stali v dolgih vrstah za hrano v maloštevilnih javnih kuhinjah, ki so ostale odprte, so ostali začeli hrano redno naročati na dom. Ta primer poudarja tudi pozicijskost praznine, ki se jo dojema samo v odnosu do pričakovane »scenografije«. Izredni ukrepi, odločitve, uredbe,

1 Na primer odločitev, da se prepove zapuščenje kraja prebivališča in stalnega naslova na Hrvaškem (Spletni vir 1).

2 Za gibanje zunaj doma med določenimi obdobji so bila npr. potrebna posebna dovoljenja, ki jih je izdalo srbsko Ministrstvo za notranje zadeve (Spletni vir 2).

3 Za primer glej fotografski arhiv srbskega Ministrstva za obrambo (Spletni vir 3) in Spletni vir 4.

* Marijana Hameršak, dr. etnologije in kulturne antropologije, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za etnologijo in folkloristiko, Zagreb, Hrvaška; marham@ief.hr.

** Marta Stojić Mitrović, dr. etnologije in antropologije, znanstvena sodelavka, Etnografski inštitut SANU, Beograd, Srbija; martastojic@eisau.ac.rs.

Prevod članka: Anuša Babuder.

ukazi ter prepoved gibanja in predvsem zbiranja, kar je na diskurzivni ravni upravičevalo izredno stanje, so ustvarili utvaro razumskosti in nujnosti ter vzpostavili jasno zamejenske kategorije, ki se jih lahko utrjuje še naprej. V določenih trenutkih se je družba zdela izrazito razdeljena na države, občine, starostne skupine, ekonomsko nujne in nenujne kategorije, ogrožene in ogrožajoče. Pa vendar podrobnejši pogled nakazuje na precej bolj večplastno situacijo.

V obravnavanem obdobju so državne meje postale osrednje točke protipandemičnih intervencij. V Srbiji, pa tudi na Hrvaškem, so bile državne meje prve, ki so se uradno zaprle, in v naslednjih mesecih ostale bolj ali manj zaprte, četudi so se sčasoma, v skladu s političnimi in ekonomskimi prioriteta, začele predvidevati množice izjem. Zaprtje državnih meja na Hrvaškem je bilo dvojno regulirano: z odločitvijo vodstva Civilne zaščite, ki je odgovorno za »omejevanje vdora boleznim med prebivalstvo in za krepitev nadzora nad širjenjem koronavirusa« (Spletni vir 5), pa tudi z odločitvami o prepovedi vstopa državljanov držav, ki niso članice EU, kar je temeljilo na sklepu Evropske komisije in na dejstvu, da leži Hrvaška na zunanji meji EU (Spletni vir 6). Na splošno je bilo v kontekstu Evropske unije med zaprtjem, zelo podobno kot leta 2015, opazno nagnjenje k izgradnji in utrjevanju državnih meja s prevlado vestfalske paradigme in, kot ga je že pred časom poimenovala Liisa Malkki, »nacionalnega reda stvari« (Malkki 1995) prav znotraj nadnacionalnega okvira EU. Leta 2015 so se evropske države »zaščitile« z »varnostnizacijo«, nekatere celo z militarizacijo državnih meja. Vendar poostreno varovanje ni bilo usmerjeno proti drugim državam, temveč proti civilistom (beguncem in drugim migrantom), podobno kot je zdaj usmerjeno v zaščito pred virusom. V tem procesu se je državno mejo dojemalo kot obrambno črto – kot oviro, prepreko.

V kontekstu pandemije in zaprtja se meje niso le utrjevale in zapirale, ampak tudi večale oziroma se dobesedno širile. Dne 25. aprila 2020 je »srbska vlada predstavila sklep, ki določa začasen zaseg prostora, ki ga imajo v lasti pravne in fizične osebe blizu meje s Severno Makedonijo in Bolgarijo. Cilj tega ukrepa je preprečitev širjenja nalezljive bolezni covid-19 [...], predvsem pri množičnem neavtoriziranem prečkanju državne meje zunaj uradnih prehajanj meja« (Spletni vir 7). Administrativna rekonceptualizacija državne meje je le-te spremenila iz črte v *pas*.

Poleg tega so se, v nasprotju z dojetjem državne meje kot črte ali pasu, ki strogo ločuje znotraj in zunaj, državne meje s prvimi odzivi na koronavirusno bolezen ob širjenju navzven hkrati začele širiti tudi navznoter. V Srbiji so na primer vojaki, ki so varovali mejo, v polni bojni pripravljenosti svoje orožje usmerjali v notranjost, proti ozemlju Srbije, ne pa navzven, proti sosednjim državam (Spletni vir 8). Na ta način se je meja aktualizirala kot orodje notranjega nadzora, z namenom preprečevati izstop in ne vstop

na ozemlje države. Državna meja je tako postala enaka stenam zapora (glej Newman 2011: 43).

V nasprotju z razširjenim in skoraj absolutno sprejetim uradnim imperativom, da je državne meje treba popolnoma zapreti, so te celo med zaprtjem, kot bova skušali prikazati, delovale bolj podobno membranam kot preprekam (Papadopoulos et al. 2008), medtem ko se je izključevanje kazalo kot selekcija (Walters 2009). Z nekaj razlikami in prekinitivami sta obe državi svojim državljanom dejansko dovoljevali prečkanje meje (za namene vračanja ali repatriacije). Mejni spektakli (de Genova 2013), ki so sicer rezervirani za »ilegalna« prečkanja in humanitarno mejo (Walters 2011: 137), so se v času pandemije koronavirusne bolezni nanašali na državljane in zakonite rezidente ter se izražali v podobah množic, številni ljudi, čakajočih na odobritev prečkanja, šotorov za nujne sprejeme, v poročilih o skrb vzbujajočih nastanitvah itn. (Ilić Krsić 2020). Mejni prehodi so ostali odprti tudi za komercialni tranzit, prevoz tovora ter za tuje in »čezmejne« delavce, zdravstvene delavce, raziskovalce, diplomate, policiste in nekatere druge skupine (Spletni vir 9).

Med zaprtjem so državne meje še vedno prečkali tudi tisti, ki jim je prečkanje prepovedano tudi v »normalnih« okoliščinah, predvsem migranti z globalnega juga. Na začetku pandemije, preden so taborišča v Srbiji (in tudi drugje na zunanjih mejah EU) postala mesta za nedoločeno dolgotrajno in nelegalno množično zapiranje ljudi, so izredni ukrepi ustvarjali celo upe, da jim bodo prazne ceste, gozdovi in ulice olajšali pot proti Evropski uniji. Mnogi, ki so v Beogradu čakali na svojo priložnost za premik, za skrivno prečkanje hrvaške meje, »so rekli, da bodo skušali izkoristiti *lockdown* za poskus ‚*gejma*‘« (INFO PARK #9). Sodeč po omenjenem viru, so nekateri dosegli Italijo v manj kot 24 urah, vendar pa so ta neregulirana prečkanja meja v praksi postala še težja. Pospešeni nadzor, ki ga je sprožil »strah pred virusom«, je na primer dodatno povečal tveganje pri uporabi javnega prevoza na Hrvaškem. Kasneje, ko so javni prevoz zaustavili, je njegova uporaba postala nemogoča. Zaustavitev rednih lokalnih avtobusnih in železniških povezav je povzročila, da so ljudje postali bolj odvisni od tihotapcev, ki so v tem času dvignili svoje cene (INFO PARK #13). Na koncu obravnavanega obdobja, ko se je sprostila prepoved gibanja za »nenujne« delavce in družbene aktivnosti, je bilo ponovno mogoče srečati ljudi na poti. Ob takih priložnostih sva spoznali posameznike, ki so v času zaprtja uspeli vložiti prošnjo za azil na Hrvaškem, kar jasno kaže, da se nenadzorovani premiki ljudi niso ustavili niti med viškom omejevanja gibanja. Pandemične izkušnje teh migrantov, in tudi tiste, ki sva jih spremljali na družbenih omrežjih, so nama omogočile vpogled v vsakdanje življenje v teh ekstremno prekarnih in zelo nasilnih okoliščinah begunstva na obrobjih Evropske unije. Na Hrvaškem, kjer je glavni sprejemni center prisilcev za azil v Zagrebu, so se ljudje na poti

soočali z dodatno negotovostjo, ovirami in pomanjkanjem zaradi močnega potresa, ki je prizadel mesto v marcu 2020 (Walker 2020).

Novice, poročila različnih organizacij, uradne statistike, osebni stiki in družbena omrežja pritrjujejo tezi, da je bila med pandemijo koronavirusne bolezni za ljudi na poti meja prepustna. Odkar so na Hrvaškem v sredini marca 2020 uradno razglasili pandemijo pa do konca aprila 2020 je po podatkih hrvaškega Ministrstva za notranje zadeve hrvaška policija zabeležila 1002 t. i. nezakonitih prečkanj in 630 vrnitev iz Slovenije.⁴ Povedano drugače – v času zaprtja in domnevne popolne nemobilnosti je bilo zabeleženih več kot 1600 prekinjenih prečkanj meja ljudi na poti. Glede na podatke istega vira je v tem času na Hrvaškem prošnja za azil oddalo 31 ljudi. Po uradni statistiki ni mogoče ugotoviti, kaj se je zgodilo z ostalimi, saj je bilo v zbirnih centrih le nekaj oseb ali pa so jih uradno vrnili v Srbijo ali Bosno in Hercegovino. Zdi se, kot da so ljudje izginili, kar se je dogajalo že v času t. i. Balkanskega koridorja (Beznec, Speer in Stojić Mitrović 2016: 21 *et passim*; Bužinkić in Hameršak 2018: 21 *et passim*). So jih, tako kot tisoče pred njimi, iz Hrvaške potisnili nazaj v sosednje, neevropske države (Bužinkić in Avon 2020)? So njihove zgodbe zabeležene v neuradnih poročilih o vračanju ali v časopisnih člankih in na družbenih omrežjih (Spletni vir 10; Spletni vir 11)? So bili, kot tisti, ki so delili svoje izkušnje z mediji, aktivisti in prek družbenih omrežij, oropani in pretepeni (Spletni vir 12; Avdić 2020; Šabanagić 2020)? Analize in forenzične rekonstrukcije posnetkov, dokumentov in pričevanj o krutem in nasilnem verižnem vračanju iz Slovenije preko Hrvaške do Bosne in Hercegovine na koncu marca 2020 (Lüdke in Vögele 2020) žal nakazujejo pritrdilen odgovor na ta vprašanja.

Kot prvi odziv na pandemijo koronavirusne bolezni je Evropska unija intenzivno utrjevala svoje zunanje meje, pa tudi zunanja obmejna območja – v Srbiji ter Bosni in Hercegovini je to kazala predvsem preobrazba sprejemnih taborišč v priporo. Medtem ko so med zaprtjem življenjske razmere v begunskih taboriščih na Hrvaškem z nekaterimi ekscesi, kot je gradnja ograje okoli taborišča v Zagrebu (Spletni vir 13), ostale razmeroma nespremenjene, so na drugi strani meje, v Srbiji ter Bosni in Hercegovini, taborišča v tem času doživljala radikalne spremembe. V Srbiji se je stroga omejitev gibanja za migrante uveljavila, še preden so bile 15. marca 2020 uradno razglašene izredne razmere. Ta opazna sprememba migracijske politike in prakse v Srbiji je povezana tudi s politično situacijo v državi, z njeno stalno predvolilno kampanjo in vzponom protimigracijskega diskurza v javni in politični sferi, ki prikazuje migrante kot grožnjo. Poleg tega je sprememba povezana tudi z militarizacijo migracij na evropski ravni:

z odkrito uporabo nasilja in orožja, množičnega vračanja, streljanja in pobijanja civilistov na grško-turški meji (Spletni vir 14) je Evropska unija dala zeleno luč militarizaciji migracijskega nadzora Srbiji in ostalim državam, ki so del t. i. ščita Evropske unije (Spletni vir 15; Spletni vir 16). Evropska unija je, kot je povedal srbski minister za obrambo, »prvič rekla ‘nočemo vas, ne poskušajte priti nelegalno, obstaja način za to.’ [...] Unija si končno prizadeva za enotno stališče in to bo zelo olajšalo življenje nam, ki nismo člani EU« (Spletni vir 17). Ta sprememba reprezentacije je imela izrazite materialne posledice v vsakdanjem življenju migrantov v Srbiji.

Radikalna sprememba srbske migracijske politike se je skladala in se zlila z ukrepi za zaježitev pandemije. Z razglasitvijo izrednega stanja in objavo uradnega odloka (Spletni vir 18) so migrantom uradno prepovedali zapuščati taborišča, pa tudi zadrževanje izven njih. Migrante v Srbiji so tako odstranili s cest in skvotov ter jih naselili v že tako prenatrpana taborišča. Postopke za pridobivanje azila so v Srbiji (Belgrade Centre for Human Rights 2020: 12–13) ustavili. Ker je bilo v Evropski uniji izrecno določeno, da se morajo azilni postopki nadaljevati (Spletni vir 19), so bile okoliščine na Hrvaškem drugačne. Natrpana taborišča v Srbiji, ki jih je varovala oborožena vojska (Spletni vir 20), pomanjkanje hrane, higienskih izdelkov, nezmožnost vzdrževanja fizične razdalje, strah pred epidemijo in neskončno ujetostjo so vodili do povečanih napetosti. Poskusi posameznikov, da bi zapustili taborišča, so se končali s streljanjem (Spletni vir 21), medtem ko so proteste zaradi splošne situacije zatrlji z uporabo represivnih ukrepov, kar je vključevalo pretepanje, uporabo solzivca in premestitev v druga taborišča (Spletni vir 22).

V srbskem kontekstu se zdi, da je bila pandemija izgovor za odstranjevanje ljudi, »problemov« z ulic. Osrednja družbena naracija je izpostavljala, da so taborišča zaprta zato, da se migranti ne bi okužili, da so torej priprti za svoje dobro. A ljudje v taboriščih pripovedujejo, da so se počutili kot v zaporu in pozivali k izpustitvi (Bogdanović 2020). Kljub temu pa so bile podobe srbske vojske, ki varuje taborišča, v javnih predstavah razumljene precej drugače, kot znak, da mora vojska taborišča nadzorovati, ker so vir nevarnosti. Ta predstava je dosegla višek med napadom na taborišče v Obrenovcu v osrednji Srbiji, ki so ga v živo prenašali na Facebooku. Mladi moški je z avtom prebil ograjo in vdrl v taborišče z besedami: »Nočem, da moja vojska varuje migrante« (Spletni vir 23). Sodeč po odzivih na družbenih in klasičnih medijih je velik del javnosti to stališče podprl.

Ukrepi za zaježitev pandemije so bili vzporedni in zlitii s predhodno naznanjeno radikalno spremembo usmeritev v srbski migrantski politiki. Konec zaprtja in izrednega stanja v Srbiji v začetku maja ni vplival na odprtje taborišč in izpustitev migrantov. S posebnim sklepom srbskega Ministrstva za zdravje so v taboriščih ostali še osem do-

⁴ Podatki, pridobljeni iz korespondence po e-pošti s hrvaškim Ministrstvom za notranje zadeve, maj 2020.

datnih dni. Šele ko je bil sprožen postopek ustavne presoje, so sklep umaknili (Belgrade Centre for Human Rights 2020; Spletni vir 24).⁵ V tem času (16. maja) pa je vrhovni vojaški poveljnik vojske, predsednik Republike Srbije Aleksandar Vučić ukazal, da se v Šid, mesto na meji s Hrvaško z velikim številom migrantov, napoti specialne vojaške enote. Tokrat je bil argument za odločitev ta, da potrebujejo lokalni prebivalci zaščito pred migranti. Opisana radikalna militarizacija nakazuje nadaljnjo spreminjanje in redefiniranje meja, kar ne velja samo za Srbijo, temveč tudi za sosednje države in za Evropsko unijo. Nenazadnje povečano zapiranje migrantov v taborišča ob zunanjih mejah Evropske unije, ki je bilo uvedeno in vpeljavano v okoliščinah pandemije koronavirusne bolezni, dodatno otežuje, zmanjšuje in upočasnjuje njihove možnosti prehoda, kar pomeni, da se na daljavo nadzoruje meje Evropske unije.

Z osredinjanjem na Hrvaško in Srbijo, dve sosednji državi z različnima položajema in vlogama v mejnem režimu Evropske unije, sva orisali razlike in vzporednice med procesi omejevanja med prvim obdobjem zaprtja marca in aprila 2020. V obeh kontekstih je procese na mejah vzpodbudilo uvajanje nadzora gibanja in družbeno izključevanje. Vendar pa so se obmejni procesi v omenjenih okoliščinah razlikovali in na različne družbene skupine vplivali različno. Z analizo gradiv javnih in družbenih medijev ter poročil različnih državnih in civilnih organizacij sva prikazali glavne spremembe meja in njihove prepustnosti v času zaprtja. Kot najpomembnejše mejne mehanizme v tem obdobju izpostavljava uvedbo postopkov, značilnih za nadzor državnih meja, na nedržavnih mejah, materialno in nematerialno razširjanje meja, preusmerjanje nadzora gibanja in popolno utaboriščenje nekaterih skupin, ki so jih diskurzivno zaznavali kot ogrožene ali ogrožajoče. Izkazalo se je, da procesi omejevanja ne le delijo obstoječe družbene realnosti, ampak s tem, ko (re)definirajo družbene skupine, njihove odnose ter načine in usmeritve skupne interakcije, tudi ustvarjajo nove. V besedilu sva se osredinili na vprašanje, kako je bilo gibanje ljudi z globalnega juga v Srbiji in na Hrvaškem podvrženo praksam imobilizacije, ki so bile izvedene v imenu boja proti pandemiji. Razumeva jih kot del multivalentih mejnih spektaklov, ki skušajo ponuditi razlago trenutnega stanja, nevarnosti, morebitnega kaosa in navidezne rešitve, kako se vse to lahko preseže. Pretiran spektakel jasnih in trdnih meja, nadzora in reda, ki ga prikazujejo uradne omejitve gibanja, policijska ura, militarizacija in stroga utaboriščenja, zakrivajo dejansko prepustnost meja, ki so jih še vedno redno prečkali tudi najbolj zapostavljeni in celo med viškom pandemije.

⁵ Celó v mesecih po zaključku izrednega stanja je bilo gibanje v in izven taborišča omejeno (Spletni vir 25).

Zahvala

Hrvaška fundacija za znanost je v sklopu projekta *Evropski režim iregulariziranih migracija na periferiji EU: od etnografije do pojmovnika* (IP-2019-04-6642) v celoti podprla to delo. Zahvaljujeva se Anuši Babuder, ki je članek prevedla v slovenščino.

Literatura in viri

AVDIČ, Avdo: U jeku pandemije: Hrvatska policija u BiH ilegalno prebacila 15 migranta. *Žurnal*, 26. 3. 2021; https://zurnal.info/novost/22893/hrvatska-policija-u-bih-ilegalno-prebacila-15-migranata?fbclid=IwAR0qEbCUCthi-suHrWthDXJcDmP5OesEg81yTIgKaXpXz_zC0TNK9SJKqeg, 2. 10. 2021.

BELGRADE CENTRE FOR HUMAN RIGHTS: Right to Asylum in the Republic of Serbia Periodic report for January June 2020. Belgrade: Belgrade Centre for Human Rights, 2020; <http://azil.rs/en/wp-content/uploads/2020/08/Periodic-Report-Right-to-Asylum-in-the-RS-January-June-2020.pdf>, 2. 10. 2021.

BEZNEC, Barbara, Marc Speer in Marta Stojić Mitrović: *Governing the Balkan Route. Macedonia, Serbia and European Border Regime*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2016; https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/engl/Governing_the_Balkan_Route.pdf, 5. 1. 2021.

BOGDANOVIĆ, Nevena: Balkanska ruta i dalje 'igra života i smrti'. *Radio Slobodna Evropa*, 5. 5. 2020; <https://www.slobodnaevropa.org/a/izbeglice-migranti-balkanska-ruta-koronavirus/30594672.html>, 2. 10. 2021.

BUŽINKIĆ, Emina in Marijana Hameršak: *Formation and Disintegration of the Balkan Refugee Corridor. Camps, Routes and Borders in Croatian Context*. Zagreb – Munich: Institute of Ethnology and Folklore Research, Centre for Peace Studies, Faculty of Political Science University of Zagreb – Centre for Ethnicity, Citizenship and Migration, bordermonitoring.eu e.V., 2018; https://www.ief.hr/wp-content/uploads/2019/07/Formation_and_Disintegration_of_the_Balkan_Refugee_Corridor_PDF.pdf, 5. 1. 2021.

BUŽINKIĆ, Emina in Maddalena Avon: Pushback as a Technology of Crimmigration. V: Neža Kogovšek Šalomon (ur.), *Causes and Consequences of Migrant Criminalization*. Cham: Springer, 2020, 157–170.

CADUFF, Carlo: What Went Wrong. Corona and the World after the Full Stop. *Medical Anthropology*, 34/4, 2020, 467–487; <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/maq.12599>, 5. 1. 2021.

DE GENOVA, Nicholas: Spectacles of Migrant »Illegality«: The Scene of Exclusion, the Obscene of Inclusion. *Ethnic and Racial Studies* 36/7, 2013, 1180–1198.

ILIĆ KRASIĆ, Daniela: (Foto) Otvoren Morović: Kako izgleda srpski karantin. *Nova.rs*, 19. 3. 2021; <https://nova.rs/vesti/drustvo/foto-otvoren-morovic-kako-izgleda-srpski-karantin/>, 2. 10. 2021.

INFO PARK weekly report, 10.–16. marec 2020, #9.

INFO PARK weekly report, 8.–14. marec 2020, #13.

LÜDKE, Steffen in Nicole Vögele: Video Documentants Illegal Refugee Pushbacks in Croatia, 18. 11. 2020; <https://www.spiegel>

de/international/europe/croatia-video-documents-illegal-refugee-pushbacks-a-294b128d-4840-4d6b-9e96-3f879b0e69af, 2. 10. 2021.

MALKKI, Liisa: Refugees and Exile: From »Refugee Studies« to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology* 24, 1995, 495–523.

NEW KEYWORDS COLLECTIVE: Europe/Crisis: New Keywords of the »Crisis« in and of »Europe«. *Near Futures Online: Europe at a Crossroads* 1. 2016; http://nearfuturesonline.org/wp-content/uploads/2016/01/New-Keywords-Collective_11.pdf, 5. 1. 2021.

NEWMAN, David: Contemporary Research Agendas in Border Studies: An Overview. V: Doris Wastl-Water (ur.), *Ashgate Research Companion to Border Studies*. Farnham: Ashgate Publishers, 2011, 33–47.

PAPADOPOULOS, Dimitris, Niamh Stephenson in Vassilis Tsianos: *Escape Routes: Control and Subversion in the Twenty-first Century*. London, Ann Arbor: Pluto Press, 2008.

Spletni vir 1: Odluka o zabrani napuštanja mjesta prebivališta i stalnog boravka u Republici Hrvatskoj, Narodne novine; https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_03_35_737.html, 14. 12. 2020.

Spletni vir 2: Pravna i ekonomska izdanja za uspešno i zakonito poslovanje; <https://www.paragraf.rs/propisi/instrukcija-privrednim-subjektima-izdavanje-dozvola-nocni-rad-vanredno-stanje.html>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 3: Serbian armed forces are securin border crossings, migrant centres and hospitals, Ministry of defence Republic of Serbia; <http://www.mod.gov.rs/eng/15766/vojska-srbije-obezbedjuje-granicne-prelaze-prihvatne-centre-i-bolnice-15766>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 4: The engagement of Serbian Armed forces in the state of emergency, Ministry of defence Republic of Serbia; <http://www.mod.gov.rs/eng/15176/angazovanje-vojske-srbije-u-vanrednom-stanju-15176>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 5: Zagreb, 23 March 2020 – Coronavirus control strenghtening measures for Croatian and foreign nationals entering the Republic of Croatia, Ministry of foreign and European affairs; <http://www.mvep.hr/en/info-servis/press-releases/32735.html>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 6: European Commision, Communication from the commission to the European parliament, the European council and the council: Covid-19: Temporary restriction on non-essential travel to the EU; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0115&from=EN>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 7: Uredba o merama za vreme vanrednog stanja, 25.4.292; <https://www.propisi.net/uredba-o-merama-za-vreme-vanrednog-stanja/>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 8: Minister Vulin at the Batrovci Border Crossing: The Serbian Armed Forces carry out all tasks in the state of emergency, Ministry of defence Republic of Serbia; <http://www.mod.gov.rs/eng/15180/ministar-vulin-na-batrovcima-vojska-srbije-izvrsava-sve-postavljene-zadatke-u-vanrednom-stanju-15180>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 9: <https://www.paragraf.rs/koronavirus/strucni-komentari/status-stranih-drzavljana-tokom-vanrednog-stanja.html> in https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_03_32_714.html, 16. 9. 2020.

Spletni vir 10: Balkan region report, March 2020; <https://www.borderviolence.eu/balkan-region-report-march-2020/#more-14454>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 11: Special report: Covid-19 and border violence along the Balkan route, May 12; <https://www.borderviolence.eu/special-report-covid-19-and-border-violence-along-the-balkan-route/#more-14584> in <https://www.borderviolence.eu/balkan-region-report-april-may-2020/#more-14771>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 12: Ismeta Djulbezistan Dervic Ejubovic, Facebook profil, 24. 3. 2020; <https://www.facebook.com/100000346315649/posts/3030065600348287/>; 9. 9. 2020.

Spletni vir 13: Welcome to prison: We are treated like animals in the zoo!!; http://komunal.org/teksti/542-welcome-to-prison-we-are-treated-like-animals-in-the-zoo?fbclid=IwAR20Y3VIB_eGrb_TOIJ0jWMxBrlsCKpm0GZMyENNOodtttGDMRwtzpcMFvI, 9. 9. 2020.

Spletni vir 14: Amensty international, Greece/Turkey: Asylum-seekers and migrants killed and abused at borders; <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/04/greece-turkey-asylum-seekers-and-migrants-killed-and-abused-at-borders/>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 15: EU chief says Greece is Europe's shield in migrant crisis, 3. 3. 2020; <https://www.bbc.com/news/world-europe-51721356>, 14. 12. 2020.

Spletni vir 16: Alastair Jamieson, Kirsten Ripper in Alasdair Sandford, Greece is 'Europe's shield' in migrant crisis, says EU chief von der Leyen on visit to Turkey border; <https://www.euronews.com/2020/03/03/greece-migrant-crisis-is-an-attack-by-turkey-on-the-eu-austria>, 14. 12. 2020.

Spletni vir 17: Vulin: Ukoliko Vučić naredi Vojska Srbije će zatvoriti državnu granicu; <https://www.danas.rs/drustvo/vulin-ukoliko-vucic-naredi-vojska-srbije-ce-zatvoriti-drzavnu-granicu/>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 18: Одулка о привременом ограничавању кретања тражилаца азила и ирегуларних миграната смештених у центрима за азил и прихватним центрима у Републици Србији: 32/2020-3; <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/odluka/2020/32/1/reg>, 14. 12. 2020.

Spletni vir 19: Communication from the commission: COVID-19: Guidance on the implementation of relevant EU provisions in the area of asylum and return procedures and on resettlement (2020/C 126/02), Official journal of the European Commission; [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0417\(07\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0417(07)&from=EN), 9. 9. 2020.

Spletni vir 20: Minister Vulin in Sjenica: the Serbian Armed Forces are welcome in both Sjenica and Belgrade, without exception, Ministry of defence Republic of Serbia; <http://www.mod.gov.rs/eng/15777/ministar-vulin-u-sjenici-vojska-srbije-je-dobrodosla-i-u-sjenici-i-u-beogradu-bez-izuzetka-15777>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 21: Minister Vulin: All migrants currently residing in Serbia must respect our country and our laws, Ministry of defen-

ce Republic of Serbia; <http://www.mod.gov.rs/eng/15887/mini-star-vulin-svi-migranti-koji-trenutno-borave-u-srbiji-moraju-da-postuju-nasu-zemlju-i-nase-zakone-15887>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 22: Pandemija: umjesto sapuna policijske batine! Transbalkanska solidarnost; <https://transbalkanskasolidarnost.home.blog/umjesto-sapuna-policijske-batine/>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 23: Internetom kruži šokantan snimak: Mladić pred vojnicima UPAO kolima u kasarnu u Obrenovcu – Ne želim da moju devojku NAPADAJU MIGRANTI!; <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:863358-Internetom-kruzi-sokantan-snimak-Mladic-pred-vojnicima-UPAO-kolima-u-kasarnu-u-Obrenovcu--Ne-zelim-da-moju-devojku-NAPADAJU-MIGRANTI-VIDEO>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 24: Prestala da važi Uredba kojom je ograničeno kretanje migranata i izbeglica u kampovima; <https://www.azilsrbija.rs/prestala-da-vazi-uredba-kojom-je-ograniceno-kretanje-migranata-i-izbeglica-u-kampovima/>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 25: Klikaktiv – Centar za razvoj socijalnih politik, Facebook profil, 4. 9. 2020; <https://www.facebook.com/klikaktiv/photos/a.969835943078026/3506350429426552/?type=3&theater>, 9. 9. 2020.

SWANSON, Eric: Modality in Language. *Philosophy Compass* 3/6, 2008, 1193–1207.

ŠABANAGIĆ, Esad: (Video) Život na divlje – u divljim kampovima Velike Kladuše, 16. 4. 2021; <http://reprezent.ba/video-zivot-na-divlje-u-divljim-kampovima-velike-kladuse/?fbclid=IwAR3-i3qV51DDiJRysofOkcnuDrgVfO3Wk mh95YX7vYZCYNdmieBlnXMdh1E>, 2. 10. 2021.

WALKER, Shaun: Zagreb hit by earthquake while in coronavirus lockdown. *The Guardian*, 22. 3. 2020; <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/22/croatia-earthquake-causes-wide-spread-damage-zagreb>, 2. 10. 2021.

WALTERS, William: Foucault and Frontiers: Notes on the Birth of the Humanitarian Border. V: Ulrich Bröckling, Susanne Krausmann and Thomas Lemke (ur.), *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*. London and New York: Routledge, 2011, 138–164.

WALTERS, William: Europe's Borders. V: Charis Rumford (ur.), *Handbook of European Studies*. London: Sage, 2009, 485–505.

WINTER, Simon in Peter Gärdenfors: Linguistic Modality as Expressions of Social Power. *Nordic Journal of Linguistics* 18/2, 1995, 1–16.

The Covid-19 Pandemic and Bordering Processes in Croatia and Serbia

The article deals with the transformations of borders and border regime(s) from March to early May 2020, during the initial Covid-19 lockdown in Croatia and Serbia. In that period, the bordering processes, i.e. the activities related to the imposition of mobility control and societal exclusion justified through the necessity of physical distancing and tracking the spread of the virus in an attempt to contain it, got prominence in public policy and discourse. However, the bordering processes affected different social groups differently. The article focused on the positionality and situationality of border production and destruction, their liability to different interpretations, perceptions and uses, as well as their modality. It is emphasised that borders are not only being manufactured by socio-political processes of exclusion, but are also producing new social and political relations and physical realities. By analysing materials from public media, digital reports from various state and civil sector organisations, materials from social media and the authors' own research, as well as activists' publications and networks, the article traces the transformations of borders and their porosity. It follows the introduction of state border control procedures to non-state borders, material and immaterial widening of borders to include new territories, social groups and situations, re-direction of movement control and the total encampment of certain groups. Special attention is paid on the movement of people from the Global South in Serbia and Croatia, two neighbouring states with different positions and roles in the EU border regime, i.e. Serbia, a non-EU state and part of the EU buffer zone, and Croatia, an EU-member state and a Schengen candidate on the external border of the EU. It is shown that despite the official closures, militarisation of borders, increasingly strict encampments, and the invigoration of old migration policy techniques by the new and convenient pandemic-fighting discourse, borders are nevertheless being crossed all the time – even by those persons whose movement is highly restricted irrespective of lockdowns.

